

BEOGRADSKI ISTORIOGRAFSKI KRUGOVI I PROBLEM NACIONALNOG SAGLEDAVANJA FENOMENA NACIONALNOG INTERESA NA KRAJU 20. VEKA

Srpska historiografija je tokom poslednje decenije neumitno određena intenzivnom i dugogodišnjom moralnom i materijalnom krizom u kojoj su se jasno ispoljili, u svim životnim aspektima, fenomen dekadencije i degeneracije, odnosno svojevrsna simbioza biološke, intelektualne i emocionalne destrukcije srpskog etnosa. Srpska historiografija je ušla u poslednju godinu 20. veka podeljena i više no ikada ispunjena kontraverzama i suštinskim, naizgled nepremostivim suprotnostima. U ovom tekstu će biti ukazano samo na najupečatljivije beogradske krugove i publikacije, koje imaju određeni uticaj kako na historiografske tako i na istoriske tokove srpskog naroda.

Istoriografski krugovi srpske intelektualne opozicije svoje epicentre imaju u ličnostima Andreja Mitrovića[1], Ljubinke Trgovčević[2] i Latinke Perović[3]. Dugi niz godina Andrej Mitrović i Ljubinka Trgovčević se bave izuzetnim pedagoškim radom.[4] Stvorena je generacija relativno mladih istoričara koja svoj "znanat istoričara" ne doživljavaju samo kao arhivsko istraživanje i prezentaciju činjenica, već analitičko i sintetičko, multidisciplinarno sagledavanje svih aspekata socijalnih i političkih fenomena koje ostavljaju istoriski tokovi. Oko ličnosti Andreja Mitrovića i Ljubinke Trgovčević se postepeno formirala svojevrsna historiografska škola, čiji se pretstavnici prepoznaju po prihvatanju i korišćenju raznovrsnih naučno-teorijskih modela i pristupa.

Latinka Perović je sovjim stvaralačkim i celokupnim duhovnim pregalaštvom obeležila decenije srpskog intelektualnog razvoja. Zahvaljujući njenom dugogodišnjem radu u okviru Instituta za noviju istoriju Srbije[5], ova institucija se jasno prepoznaje po svojoj usmerenosti ka savremenim tokovima u istorijskoj nauci.

Drugi historiografski krug je svoj epicentar imao u ličnosti Branka Petranovića[6]. Danas katedra za istoriju Jugoslavije vodi Đorđe Stanković[7], principijelni erudita koji svoje jugoslovensko opredeljenje nije promenio tokom poslednjih godina, iako je njegov lični odgovor na aktuelne političke procese potpuno distanciranje. Ljuba Dimić[8] predstavlja ličnost koja svojim historiografskim pregalaštvom gradi zasluženno ime u historiografiji. U historiografskom krugu Stankovića i Dimića, nalazi se Mira Radojević[9] zatim saradnici Instituta za savremenu istoriju[10], Bojan Dimitrijević i Kosta Nikolić, koji se bave problematikom četničkog pokreta i istoriskim fenomenom Draže Mihajlovića. Starija generacija saradnika Instituta za savremenu istoriju, počevši od Petra Kačavende, uglavnom nije promenila svoja suštinska naučna opredeljenja.[11]

Sledeći historiografski krug je definisalo duhovno predvodništvo Milorada Ekmečića[12], velika materijalna pomoć države i konstantna želja da se priđe što bliže krugovima političke moći. Milorad Ekmečić predstavlja jednu od najimpozantnijih ličnosti kako na srpskoj tako i na jugoslovenskoj historiografskoj sceni druge polovine 20. veka. Naučna delatnost Ekmečića je dostizala zenit u godinama pred raspad Jugoslavije i početak građanskog rata. Pojava dvotomne sinteze Stvaranje Jugoslavije u Beogradu 1989.g. je označila bitnu prekretnicu u srpskoj historiografiji. Ova knjiga je postala model i uzor koga su sa najvećim pijetetom iščitavali ne samo studenti Filozofskog fakulteta u Beogradu, gdje je zahvaljujući profesoru Đorđi Stankoviću praktično postala neizbežni priručnik.

Rat i pojava Milorada Ekmečića u Beogradu su označili novu etapu u razvoju srpske historiografije, koja se upravo početkom devedesetih godina oslobađala ostataka ideoloških pritisaka

komunističkog perioda. Radovi Andreja Mitrovića, Latinke Perović, Đorđa Stankovića i Ljube Dimića su predstavljali sjajan naučni poduhvat, direktan prodor ka objektivnom i naučnom, prevazilaženju i obračun sa ideološkim elementima u dotadašnjoj historiografiji, pogotovo radovima koji su se bavili historijom 20. veka. Dolazak Milorada Ekmečića je doneo suštinsku promenu, beogradska historiografska scena je postepeno doživela veliku transformaciju. Oko Ekmečića se postepeno formirao svojevrsni historiografski krug.

U okviru delatnosti ovog kruga pokrenuta je inicijativa za formiranje Odbora za istoriju Bosne i Hercegovine pri SANU jula 1993.g. *Okolnosti nastale izbijanjem građanskog rata na prostoru bivše jugoslovenske države* navodi Ekmečić, nisu bile razlog da Predsedništvo SANU da saglasnost za formiranje Odbora za istoriju BiH, odnosno "razbijanje jugoslovenske države i političke celine samo je potvrdilo opravdanost tog čina. BiH nisu bile sastavni deo srpskog narodnog bića i jedna od pokrajina u kojima je srpski narod živeo, nego ključna oblast koja je određivala njegov ukupni razvoj. Nemoguće je razdvojiti Srbiju i BiH, osim u mehaničkom pogledu, koji su nametale spoljne okolnosti, a ne unutrašnje razlike."[\[13\]](#)

Zahvaljujući delatnosti Odbora osnovanog na izloženom principu, tokom 1995.g. je izašao prvi broj *Zbornika za istoriju BiH*. Ekmečić je kao jedan od osnovnih zadataka Zbornika naveo tendenciju da "vrednosti naučnih istraživanja koja moraju biti većina, nikada ne podredi prolaznim potrebama trenutka, "jer je dosadašnja historiografija o BiH "opterećena mitologijom, iracionalnošću i dokazivanjem veštačkog identiteta." Zbornik je očito pokrenut sa velikim historiografskim ambicijama i okupio je veliki broj istoričara: M. Kosorića, D. Kovačević-Kojić, Dj. Tošića, R. Čuk, B. Hrabaka, S. Gavrilovića, D. Sindika, V. Stojanovića, D. Berića, Z. Antonića. Druga knjiga Zbornika je objavljena 1997.g. sa radovima R. Ljušića, M. Vojvodića, J. Maksimovića, N. Samardžića i dr.[\[14\]](#)

Zahvaljujući delatnosti ovoga historiografskog kruga organizovana su dva naučna skupa: *Bosna i hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, 13-15. decembar 1994.g. i *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, 11-13. decembar 1996.g.

U toku poslednjih deset godina naizgled veliki broj radova je posvećen fenomenima, istorskim procesima i ličnostima koje su bile deo istorijskih tokova na prostoru Bosne i Hercegovine Narodna biblioteka Srbije imala je zabeleženo preko 900 bibliografskih jedinica pod odrednicom Bosna i Hercegovina, decembra 1999.g. samo u kompjuterskom katalogu. Od tog broja, 117 naslova je objavljeno posle 1990. godine. Najmanji procenat među objavljenim radovima predstavljaju publikovni izvori i zbirke dokumenata[\[15\]](#) i uglavnom se radi o dokumentaciji vezanoj za ratne događaje 1991-1995. Pored toga, objavljen je niz knjiga koje predstavljaju svojevrsna svedočanstva i memoare o stradanjima i uništavanjima koje je stanovništvo Bosne i Hercegovine podnosilo tokom 20. veka. Objavljivanje memoarske građe i dokumenata je izuzetno težak historiografski zahvat obzirom da se radi o pretstavljanju događaja u kojima se neumitno sadašnjost i prošlost prepliću i prožimaju, u kojima je sam pisac ili priređivač teksta pritisnut društvenim i političkim okolnostima, egzistencijalnoj materijalno opterećen. Karakteristika celokupne memoarske građe je nemogućnost objektivnog sagledavanja svih aspekata događaja, često se govori bez popune i celovite analize i spoznaje svih posledica koje je taj istorijski segment ostavio. Memoari se objavljuju u uslovima kada događaji imaju isuviše veliku političku aktuelnost, kada su nedostupni izvori različite provinijencije, a istorijski proces je još uvek u toku. Pored svih nedostataka koje ova vrsta literatura imanentno poseduje, treba pomenuti knjige *Sarajevska raskršća*, *Dnevnik i kazivanje izbeglica*, Beograd 1995, *Muslimanski logor Visoka, 1992-1993*, Beograd 1994. Obe knjige je za štampu priredio Mimčilo Mitrović. Autori knjiga Višnja Krstajić-Stojanić i Jovan Šević, obični ljudi zahvaćeni ratnim događajima na bosanskohercegovačkom prostoru, u svojim delima postavljaju suštinsko pitanje "za koga i protiv koga", bolno konstatujući da glanvi uzrok rata leži u nedoraslosti ljudskoj da trezvenih glava, strpljivo, miroljubivo, rešava nacionalne, verske, političke i druge probleme.

Broj objavljenih monografija je relativno mali Među njima se izdvajaju radovi Milorada Ekmečića,

pre svega treće, izmenjeno izdanje monografije Ustanak u Bosni 1875-1878. Milorad Ekmečić, kao osnovnu vrednost svoga rada ističe tezu o neopravdanom suprotstavljanju agrarne seljačke revolucije nacionalnim ciljevima oslobođenja, zato što je seljački pokret bio mnogo radikalniji u svojim nacionalnim zahtevima od pokreta inteligencije i građanstva. "prvi su uvek oslobađanje zahtevali bez muslimanskog plemstva, a drugi išli dotle da su davali mogućnosti da musliman može postati nosilac dinastije u ujedinjenoj srpskoj državi." Ekmečić smatra da nacionalnu svest srpskog naroda nije izgradila gornja klasa, preko kulture i njenih ustanova, no da se prevashodno radi o sektarijanskom tipu nacionalnog pokreta koji je granice svoje nacije video u granicama svoje vere.

U doba bosanskog ustanka, u srpskom nacionalnom pokretu je dominirao elitni tip nacionalizma i kao posledica te činjenice pojavljuje se nesklad između onoga što bi hteli da postignu seljaci i onoga što želi gornja klasa, građanstvo i intelektualci. Dok su seljaci zahtevali rušenje feudalnog poretka, drugi su gradili kule u oblacima i zamišljali nacionalne pobune u kojima bi se i bosanski kmetovi združili sa svojim muslimanskim begovima u zahtevu da ostvare nezavisnu državu pod srpskim knezom. Prema ekmečićevom mišljenju, "ono što se dešavalo do 1875. do 1878. bilo je istorijski model ovome što se dešava danas na istim geografskim širinama, ali u drugim istorijskim okolnostima."[\[16\]](#)

Ovu tezu o međusobnom odnosu agrarnog i srpskog nacionalnog pitanja Ekmečić ponavlja u predgovoru zbornika svojih radova o BiH u 19. veku. "Sve su srpske tajne organizacije polazile od pretnice da je srpska nacionalna država budućnosti, država pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog naroda koji sačinjavaju srpska naciju, ili njenu prirodnu jugoslovensku celinu. Agrarne revolucije su taj okvir svele samo na pravoslavni deo. To je vidljivo u svim srpskim nacionalnim pobunama 19. veka, a sada se pred našim očima ponavlja u građanskom ratu u Bosni. Kao 14 puta u prošlosti Bosne, u građanskom ratu 1992. g. se ponavlja činjenica da je učena elita srpskog društva htela jedno, a srpsko seljaštvo te ciljeve svelo na svoju pravoslavnu i užu srpsku meru. Ta nezaobilazna stvarnost dozrela je i pobedila u istoriji socijalnih procesa u dva poslednja stoleća. Varaju se oni koji misle da u ovome imaju izbora. Kao i mnogo puta u prošlosti, svaki poraz napora da se stvori čisto srpska nacionalna država, znači odlaganje konačnog cilja za maglovitu i sve nepouzdaniju budućnost. Nada je bila stalnija od ostvarenja koja su radi nje preduzimana."[\[17\]](#)

Monografija Zdravka Antonića o porodici Čubrilović predstavlja suštinski drugačiji pristup historiografiji i korišćenju arhivske građe. Antonić je pružio sjajan primer kako se može socijalna istorija, odnosno istorija srpske građanske porodice upletene u tragične istorijske tokove, predstaviti načinom koji je blizak i običnom čitaocu, dok je za svako istoriografa pravo zadovoljstvo čitanje dela koje obiluje dokumentima, svedočanstvima i pismima članova porodice Čubrilović.[\[18\]](#)

Miloš Hamović je tokom 1994. godine objavio monografiju Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini 1941-1945. koja predstavlja doprinos historiografskoj nauci. Hamović je nastojao da istraživački i strukturalno obuhvati sve aspekte osnovnih uzroka izbegništva, odnosno ustaški genocid nad Srbima, četnički teror nad Muslimanima, zločine koje su počinili pripadnici NOP-a. U drugom delu knjige Hamović je analizirao odnos nedićevske administracije prema srpskim izbeglicama iz Bosne, zatim fenomen "unutrašnje migracije", odnosno život zbegova unutar Bosne, migracije muslimana u Sarajevu i druga mesta BiH, kao i položaj muslimanskih izbeglica u Sandžaku, na Kosovu, Slavoniji i Dubrovniku.

Najveći broj historiografskih radova je u obliku članaka, priloga i rasprava. Hronološki oni se mogu podeliti: na grupu radova koja se bavi BiH u srednjem veku, zatim u osmanliskom periodu, dok najveći broj radova obuhvata 19. vek. Samo nekoliko autora je istraživalo probleme bosanskohercegovačkog prostora u 20. veku.

Istorija srednjovekovne Bosne i Hercegovine je tokom protekle decenije bila predmet istraživanja brojnih srpskih istoriografa,[\[19\]](#) pored toga što je Sima Ćirković tokom svog izuzetno plodnog radnog veka ostavio impozantno naučno nasleđe budućim istraživačima. Ipak, pored strogo naučne znatizelje, određenu provokaciju i mediavelistima su pružili politički događaji na jugoslovenskoj sceni. U svako slučaj, većina objavljenih naučnih radova predstavlja pokušaj da se pruži

odgovarajući doprinos historiografiji. Miloš Blagojević je objavio raspravu koja zahvaljujući pažljivoj analizi poznatih istoriskih izvora i radova istoričara koji su se do sada bavili problemom određenja severne granice bosanske države u 14. veku, Šišića, Ćorovića, Šidaka i Babića, koriguje pogrešnu ubikaciju grada i župe Glaža. Izvodeći zaključak da je bosanska država već dvadesetih godina 14. veka izašla na Savu na širokom prostoru od ušća Drine do ušća Vrbasa, da bi pred kraj 14. veka bila pomerenjena u pravcu zapada do ušća Une u Savu, Blagojević je dao suštinski prilog istorijskoj geografiji Bosne i Hercegovine. Prilog proučavanju fenomena granica, kao jednog od bitnih i vidljivih obeležja državnosti, dao je i Andrija Veselinović. Predmet njegovog istraživanja bila je granica između Srbije i Bosne na Drini u 15. veku.[20]

Skicom svakodnevnog života u trebinjskoj oblasti, Đuro Tošić je predstavio jedan aspekt istorije društva u srednjem veku, odnosno osnovna društvena, etnička i verska obeležja lokalne trebinjske sredine[21]. Formiranje građanskog staleža je jedan od izuzetno značajnih problema u istoriji srednjeg i novog veka. Opisujući način na koji su se "domaćiljudi" stanovnici gradskih naselja Bosne i Hercegovine uključivali u privredno i trgovačke tokove i dobijali status i privilegije dubrovačkih građana Desanka Kovačević-Kojić ala je svoj prilog proučavanju problema geneze građanskog sloja na bosanskohercegovačkom prostoru. Dok je Desanka Kovačević-Kojić nastojala da sagleda jedan aspekt međusobnih odnosa Bosne i Hercegovine i Dubrovnika, Dušanka Dinić-Knežević, je istraživala problem migracije stanovništva sa bosanskohercegovačkog prostora u Dubrovnik, od poslednjih decenija 13. veka do polovine 15. veka. Svoj rad Dušanka Dinić-Knežević zaključuje tezom da je većina stanovništva Dubrovnika poticala sa područja bosanske države.[22] Dubrovačke građanske porodice poreklom iz srednjovekovne bosanske države su predstavljale istraživačku temu Ruže Ćuk. Prisustvo dubrovačkih porodica koje potiču iz Bosne i Hercegovine se može pratiti od najmanje jednog veka, porodica glavić, do preko tri veka kao što je to slučaj sa porodicama Primojević i Zuzorić, međutim, iako su se odlikovali znatnim bogatstvom, sposobnošću i ugledom izuzetno teško su se probijali u elitni deo dubrovačkog društva, u zatvorene krugove vlastele. Mali broj Dubrovčana bosanskog porekla je uspeo da dobije potpuna politička prava i uđe u Veliko veće, poznato je jedino ime porodice Primojevića čiji su članovi uspjeli da budu primljeni u Veliko veće.[23]

Bogumil Hrabak je jedan od retkih predstavnika srpske historiografije koji je istraživao problem poljoprivrede Bosne i Hercegovine (1463-1700. godine). U svom radu, Hrabak konstatuje nerazvijenost ruralne privrede pored visokog stepena diversifikacije, relativnu razvijenost gradske privrede i rudarstva, u kome se naročito razvijaju rudokopi i metalurgija gvožđa da bi se zadovoljile nužne potrebe osmanliške ratne privrede.[24]

Toma Popović u radu "Struktura turskog grada-čaršija i mahale, "daje skicu turskog grada koji ne funkcioniše kao jedinstvena celina nego kao zamršeni sklop etnički različitih i izolovanih zajednica zatvorenih u svoje mahale koje osnovni međusobni kontakt ostvaruju u čaršiji. Međutim, Popović ističe da je slika turskog grada stvarana na osnovu sećanja evropskih putnika, kao haotičnog spleta uskih i prljavih ulica, sa malim neuglednim kućama, površna i da je turski grad funkcionisao prema strogim pravilima čaršiskog reda koji je predstavljao suštinu svake turske urbane sredine.[25]

Fenomen migracije stanovništva i bosanskohercegovačkog prostora u periodu od XV do XIX veka je tema čije je pojedine aspekte obrađivao Slavko Gavrilović[26] Sintetički pregled migracionog procesa koji je potstakao veliki broj stanovništva Bosne i Hercegovine da ostavi svoja ognjišta predstavio je Slavko Gavrilović u radu *Migracije Srba iz bosanskog pašaluka u Gornju Krajinu*"[27]. Od 1463.g. teče proces konstantnih migracija pod okriljem ratnih operacija i pohoda, srpski živalj naseljava opustelu teritoriju Gornje Krjaine, s tim što su u pojedinim istoriskim trenucima migracioni talasi bivali toliko masovni da je Dvorski ratni savet doneo odluku da se srpski naseljenici iz Bosne više ne primaju (1687-89). Ovu odluku je praktično bilo nemoguće ostvariti, do početka 19. veka 164.865 Srba bilo je nastanjeno na području Karlovačkog generalata i Banije. U radu "Deportacije, raseljavanje i seobe Srba u vreme otomanske vlasti od XV do početka XIX veka, Gavrilović je izneo i podatak da se "iz Srbije i Bosne, samo u vreme Bečkog rata, ispod otomanske vlasti iselilo u Ugarsku, Slavoniju, Baniju, Kordun i Liku najmanje 150-170.000

duša".[\[28\]](#)

Rad Olge Zirojević predstavlja pokušaj da se otvore nova pitanja i historiografska istraživanja usmere ka proučavanju konstantne socijalne mobilnosti u okvirima Osmanskog carstva.[\[29\]](#)

Dušan Drljača je dao naučni doprinos proučavanju problema kolonizacije "stranog življa", odnosno Poljaka u 19. veku u Bosni i Hercegovini i pružio svojevrsnu dopunu Kraljačićevog rada, na osnovu uvida u poljske izvore i literaturu koju Kraljačić nije imao prilike da koristi.[\[30\]](#) Drljača je analizirao stereotipe koji su konstantni u poljskim izvorima, publicistici tog vremena koja govori o životu naseljenih Poljaka u BiH i uzrocima koji su ometali i sprečili potpunu integraciju Poljaka sa domaćim stanovništvom. Drljača na kraju izvodi zaključak da se osnovna pretpostavka koja je dominirala kod poljskih publicista nije ostvarila, "odnarođenje Poljaka". Većina kolonizovanih Poljaka se nakon Drugog svetskog rata vraća u svoju domovinu, kao osnovni razlog za repatrijaciju Drljača navodi ratne strahote u Potkozarju, dok razmirice na nacionalnoj osnovi i početne naizgled nepremostive odbojnosti uzrokovane civilizacijskim razlikama, na kraju postaju mnogo manje bitan razlog.

Nekoliko istoričara je svoje tekstove posvetilo "crkvi bosanskoj" i bogumilima. Miodrag M. Petrović u svojoj raspravi *Pomen bogumila Babuna u Zakonopravilu Svetog Save i "Crkva bosanska"*[\[31\]](#) nastojao je da ospori naučna stanovišta koja je Sima Ćirković dao u svojim radovima o Bosni[\[32\]](#) i pokušao da plasira svoju tezu da su "krstjani - hrišćani pravoslavne vere" Ema Miljković[\[33\]](#) je takođe konstatovala da problem bogumilstva kao i njegove veze sa tokom islamizacije u Bosni i Hercegovini, pored stogodišnjeg napora historiografa, još uvek nije dobio "konačni odgovor i uverljiva tumačenja", pri tome dajući kritički osvrt na radove koji su tokom dvadesetog veka nastojali da afirmišu ideju o autohtonosti bosanske nacije.[\[34\]](#)

Dušan Sindik je, u radu *Nagoveštaji islamizacije Bosne*, nastojao da analizira rezultate predstavljene u radovima S. Džaje i E. Miljković, izvodeći zaključak da se analizom do sada publikovanih izvora turske i italijanske provenijencije ne može dati konačan odgovor i da pitanje početka procesa islamizacije i dalje ostaje otvoreno.[\[35\]](#)

Najveći broj radova je posvećen pojedinim aspektima političkih, diplomatskih i društvenih procesa u 19. veku. Rad Mihajla vojvodića,

prvenstveno zasnovan na građi Arhiva Jugoslavije, prikazuje aktivnost predstavnika srpske političke elite i diplomatskih predstavnika (S. Novakovića, S. Grujića, itd.) 1900-1902. godine, posebno za vreme vlade Mihajla Vujića, koji je, kao jedan od osnovnih programskih zadataka odredio povezivanje i usmeravanje bosanskohercegovačkog srpskog i muslimanskog narodnog pokreta, pri tome locirajući centar diplomatske akcije u Carigradu. Nastojanje da se preko ruske ambasade i Patrijaršije u Carigradu omoguće uslovi koji bi predstavljali prihvatanje programa bosanskohercegovačkog pokreta nisu urodila plodom. Već oktobra-novembra 1902. godine rešenost Srbije da pomogne procese u BiH je splasnula i zvanična srpska politika se još jednom okreće Beču.[\[36\]](#)

Niz radova je posvećen "srpskom pogledu, na Bosnu i Hercegovinu, odnosno načinu na koji su pojedini predstavnici srpske elite definisali relaciju srpskog nacionalnog pitanja i bosanskohercegovačkog prostora, probleme okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine, zatim proces i pojedine aspekte formiranja javnog mnjenja u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori u odnosu političke i društvene fenomene krajem 19. i početkom 20. veka. Zdravko Antonić je u radu o Jovanu Cvijiću analizirao njegovu predstavu i definiciju "srpskog problema" kao i njegov lični i naučni odnos prema pitanju aneksije BiH.[\[37\]](#) Zadarski "Srpski list" i njegov odnos prema Bosni i Hercegovini osamdesetih godina 19. veka je proučavao Milenko Pekić,[\[38\]](#) dok je Nenad Urić skicirao kontraverzan odnos između srpskog javnog mnjenja i zvanične državne politike u periodu 1878-1889,[\[39\]](#) a Novica Rakočević je dao sažetu predstavu o odnosu javnog mnjenja prema prilikama u Bosni i Hercegovini početkom 20. veka.[\[40\]](#)

Terzićev rad *Projekat "austrougarskog Balkana" u Bosni i Hercegovini*, posvećen jednom segmentu

kulturne politike austrougarskog okupacionog režima u BiH, odnosno strategiji naučnih istraživanja i naučne propagande, predstavlja pokušaj da se prikažu ideološke osnove naučnih istraživanja za vreme B. Kalaja.[\[41\]](#) Međutim, isti rad pruža uvid u osnovne tokove modernizacije koje je upravo austrougarska uprava pokrenula na prostoru BiH i transformacija Sarajeva u naučni i kulturni centar sa tendencijom da reprezentuje ceo balkanski prostor, formiranje naučnih ustanova i institucija, zasnivanje programa naučnih istraživanja i kulturne propagande, od arheologije do istraživanja flore i faune, objavljivanje luksuznih edicija o BiH i organizovanje naučnih skupova i ekspedicija u kojima su učestvovali evropski naučnici.

Dušan Berić je u tekstu "srpsko građanstvo u BiH do 1918. godine" predstavio pojam srpskog građanstva kao faktor modernizacije, izgradnje građanskog sveta i evropezacije i naveo niz odrednica za buduća istraživanja.[\[42\]](#)

U sintetičkom prikazu osnovnog pravca istoriskog toka i specifičnosti BiH koja proizilazi iz njene "etničko-verske" složenosti, Dušan Bataković iznosi svoju tezu da mu u kom se političkom sistemu odvijala, koegzistencija tri etničko-verske grupe se razvijala u znaku stalnog rivalstva, i to u sistemu saveza dve protiv treće grupe: prvo, pravoslavno-katoličke alijanse protiv muslimana kao dominantnog činioca, zatim savez muslimana i pravoslavnih protiv katolika, potom katoličko-muslimansku-koaliciju protiv pravoslavnih. S obzirom da su ovakvi savezi više puta formirani, Bataković zaključuje da je "BiH kao stabilna politička celina teško održiva."[\[43\]](#)

Dragoljub Živojinović, na osnovu arhivske građe i radova britanskih istoriografa, prikazuje odnos prema pitanju budućnosti Bosne i Hercegovine u diplomatskim i političkim stanovištima predstavnika britanske političke elite tokom procesa formiranja konačne verzije ratnih ciljeva Velike Britanije 1914-1918.g.[\[44\]](#) O politici muslimana BiH u Prvom svetskom ratu objavio je tekst Đorđe Mikić, međutim taj rad je objavljen bez naučnog aparata i obiluje stereotipima.[\[45\]](#)

Položaj islama, koji se našao u procepu između pravoslavlja i katolicizma, i ulogu bosanskohercegovačkih muslimana (1918-1941) u političkim borbama sintetički predstavlja Branislav Gligorijević izvedeći zaključak da su muslimani konstantno pokušavali da se izbore za autonomiju BiH kao i očuvanje tzv. "izvornog islama" uprkos pokušajima da se islam prilagodi određenim aspektima modernizacijskih procesa.[\[46\]](#)

Smiljana Đurović, Đorđe Piljević i Mira Radojević su istraživali pojedine teme iz bosanskohercegovačke istorije u periodu između dva svetska rata. Smiljana Đurović je objavila rad o Sarajevskoj centralnoj banci zasnovan na građi Arhiva Jugoslavije. Ovaj naučni rad sadrži niz dosada neobjavljenih dokumenata i predstavlja bitan doprinos istoriji društva i privrede u BiH. [\[47\]](#) Đorđe Piljević je dao sintetički pregled osnovnih društveno -političkih procesa i tendencija u Hercegovini između dva rata, dok je Mira Radojević analizirala uticaj sporazuma Cvetković-Maček na prostor BiH, prikazujući pritom zahteve i stanovišta vodećih srpskih, muslimanskih i hrvatskih političkih stranaka i njihovih predstavnika (Davidovića, Grola, Stojadinovića, Spahe, Mačeka).[\[48\]](#) Milan Gaković je na osnovu građe Jovana M. Jovanovića pisao o stavu Saveza zemljoradnika prema sporazumu Cvetković-Maček.[\[49\]](#)

Priloge istoriji historiografije, etnološkim i demografskim istraživanjima su dali: Milorad Ekmečić *O istraživanju istorije Bosna i Hercegovina danas*,[\[50\]](#) Vladimir Stojančević[\[51\]](#) i Milena Spasovski. U svom radu Spasovski Milena, definišući tri etape u demografskom razvoju BiH, konstatuje da ovaj prostor odlikuje izuzetna populaciona dinamika i da su razlike u demografskom razvoju pojedinih narodnih, etničkih i konfesionalnih grupa bile slabije izražene u međuratnom periodu. Upoređujući dinamiku rasta i smanjivanja pojedinih etničkih i konfesionalnih grupa, Spasovski daje paralela između nekoliko bitnih parametara za demografsku strukturu stanovništva bosanskohercegovačkog prostora: natalitet, fertilitet, mortalitet, intenzitet i pravce migracija. U poslednjem pasusu Milena Spasovski navodi stereotip koji nije u skladu sa naučnim dometom celokupnog rada. ("Najnovija deoba Srba, priznavanjem bivših jugoslovenskih republika u komunističkim granicama, koje nisu i nacionalne granice, dovela je do međunacionalnog, građanskog i verskog rata na Balkanskom prostoru. Njegovo zaustavljanje moguće je jedino

prekompozicijom jugoslovenskog geoprostora i rešenjem srpskog kao i nacionalnih pitanja drugih jugoslovenskih naroda.")[\[52\]](#)

Neophodno je konstatovati da, pored izuzetnih naučnih radova pojedinih istoričara veliki deo srpskih historiografskih struktura nije izvršio racionalnu artikulaciju nacionalnog interesa Srba u balkanskim okvirima. Ideja, odnosno način komunikacije koji podrazumeva razumevanje i toleranciju, u jednom trenutku je doživeo potpunu oseku i na taj način je postavljena realnu prepreku na putu intelektualne i duhovne samospoznaje. Neophodni nivo nepristrasnosti u tumačenju istoriskih procesa ili pojedinačnih istoriskih segmenata se na trenutke potpuno gubi i otvara prostor za ustoličavanje mitskih elemenata u stereotipa koji nezadrživo potiskuju istorijski i strogo naučni sadržaj. zamagljena svest o sopstvenoj prošlosti stvara zamagljenu predstavu o sadašnjosti zbog čega je politička i društvena svest bitno određena zabludama, fikcijama i mitovima. Razumevanje suštinskog nacionalnog interesa koji počiva na takvoj svesti dolazi u sukob sa stvarnošću i odstupa od zahteva modernog doba i konstantno gura srpski narod na civilizacijske margine.

Rat u Jugoslaviji je pokazao da bez oslobođenja od mitova i zabluda ne samo da srpski narod ostaje lišen identiteta moderne nacije, nego i dovodi u pitanje sopstveno preživljavanje kako kulturno, naučno tako i biološko. Historiografski nedovoljno utemeljene pretstave o sebi i drugima omogućavaju prostor koji koriste pretstavnici savremene političke i intelektualne elite. Jedna od najvećih zabluda, koja je imala najdestruktivniji uticaj, jeste zabluda o mogućnosti opstanka nacionalno homogene države i realizacija nacionalnog pitanja putem svenacionalnog državnog ujedinjenja, opsesija teritorijama i državnim granicama. Konstatacija Olge Popović - Obradović da je tokom protekle decenije srpski narod pokazao nespornost da prepozna vrednost modernog društva kao sopstveni nacionalni interes i da ga kao takva pretpostavi ideji o državnom ujedinjenju i veličini državnih teritorija, može dobiti dodatne argumente analizom izbora tema i sadržaja velikog dela historiografskih radova o Bosni i Hercegovini.[\[53\]](#)

Maja Miljković

The Belgrade Circles of Historians and the Problem to Perceive
the National Interest Phenomenon by the End of the Twentieth Century

Summary

In the first, out of two topics discussed in the paper, an outline of the most known Belgrade of Historians was presented. There were mentioned the most representative of the historiography circles, as the personalities of Andrej Mitrović and Ljubinka Trgovčević to Đorđe Stanković and Milorad Ekmečić's work related to the Committee on History of Bosnia-Herzegovina and the organized meetings.

The second part of the work was dedicated to a review of the Serbian historiography concerning Bosnia-Herzegovina ten years. The review, divided into groups, relates to Bosnia-Herzegovina in the Middle Ages, the Ottoman period, but the majority of the works were inspired by the problems in the twentieth century.

The paper ended with the statement that a great part of the Serbian historiography circles has not done a rational articulation of the Serbian national interest on the Balkans. There is often a low level

of partiality, a possibility, a possibility to establish myths element, to neglect the scholarly contents.

---

[1] Andrej Mitrović (1937, Kragujevac), redovni profesor na Odeljenju istorijskih nauka Filozofskog fakulteta u Beogradu od 1980.g. Od 1988. g. je dopisni član SANU. U toku poslednje decenije osnovao je Godišnjak za društvenu istoriju. Dao je izuzetan doprinos razvoju teorije i metodologije istorijske nauke. Najznačajniji radovi objavljeni u poslednjih deset godina: *Srbi i Albanci u XX veku*, Beograd, 1991, *Raspravljjanje sa Klio*, Sarajevo 1991, "Kolektivna svest i tumačenja", Leskovački zbornik, br. 23.1993. str. 5-18, *Prekretnice novije srpske istorije*, Kragujevac 1995, "Pisati istoriju kako je uistinu bilo," Glasnik odeljenja društvenih nauka, knj. 8, Podgorica 1995, str. 7-32, "Neistovetnost proučavaoca i proučavanog". Istoriski časopis, knj. 40-41, Beograd 1994, str. 281-289, *Propitivanje Klio*, Beograd 1996.

[2] Ljubinka Trgovčević-Mitrović (1948, Sarajevo), radi u Istoriskom institutu SANU u Beogradu, u Centru za multidisciplinarnu studiju Univerziteta u Beogradu poveren joj je predmet Istorija nauke i obrazovanja u Srbiji u XIX i XX veku. Dela: *Istorija srpske književne zadruge*, Beograd 1992, "Obrazovanje kao činilac modernizacije Srbije u XIX veku, "Srbija u modernizacionim procesima XX veka - naučni skup Beograd 1994, str. 217-232.

[3] Latinka Perović (1933, Kragujevac), radila je u Institutu za noviju istoriju Srbije od 1976. g. do oktobra 1998.g. Od 1993.g. je glavni i odgovorni urednik časopisa tokovi istorije. Dela: *Zatvaranje kruga*, Sarajevo 1991. "Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, "Srbija u modernizacionim procesima - naučni skup, Beograd 1994, str. 235-247.

[4] Tokom 1985. g. osnovana je FKatedra za opštu savremenu istoriju. Andrej Mitrović je preuzeo odgovornu dužnost redovnog profesora i postepeno okupio tim saradnika koji danas predstavljaju epicentar svojevrstne historiografske škole. Na katedri za opštu savremenu istoriju rade: Milan Ristović (docent), Miroslav Jovanović i Dubravka Stojanović (asistent).

[5] Institut za noviju istoriju Srbije je osnovan 1965.g. pod nazivom Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, promena imena je izvršena oktobra 1992. g. Institut je nekoliko puta menjao svoje sedište, poslednji put, tokom rata 1999.g. zato što je zgrada u kojoj se nalazio više puta bombardovana. Trenutno se Institut nalazi na Trgu Nikole Pašića 11, Beograd. Institut je od 1967.g. do 1989. g. izdavao časopis *Tokovi revolucije*, zatim je naziv skraćen i tokom 1990. do 1992. objavljuvan je pod nazivom *Tokovi*, 1993. g. ponovo menja ime - *Tokovi istorije*. Direktor Instituta je Žarko Jovanović, rade: Đorđe Piljević, Mile Bjelajac, Momčilo Mitrović, Momčilo Isise, Milan Lazić, Marija Obradović, Radmila Radić, Dragan Aleksić, Branko Nadoveza, Gordana Jović, Vera Gudac, Branka Prpa. Zdravko Antonić je od 1991.g. do 1993. g. radio u ovom Institutu, trenutno radi u Balkanološkom institutu SANU.

[6] Branko Petranović (1927-1994), bio je redovni profesor na Odeljenju istorijskih nauka Filozofskog fakulteta u Beogradu od 1975.g. Svoj životni i profesionalni vek, proveo je konstantno radeći na tome da istorija Jugoslavije postane legitimna naučna disciplina. petranović je, pored Mitrovića, ličnost koja je svojim naučnim opusom i pedagoškim radom uticala na formiranje svojevrstnog historiografskog kruga okupljenog oko Katedre za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu. Najznačajniji radovi objavljeni tokom poslednjih deset godina: *Balkanska federacija 1930-1948*, Beograd 1991, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, *Srbija u drugom svetskom ratu*, Beograd 1992, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, *Istoričar i savremena epoha*, Beograd 1994.

[7] Đorđe Stanković (1944, Slobodina), od 1990.g. je redovni profesor na Katedri za Istoriju Jugoslavije, Odeljenje istorijskih nauka, Filozofski fakultet, Beograd, Najznačajniji radovi u protekloj deceniji: *Izazov nove istorije I-II*, Beograd 1992-4, Istoriografija pod nadzorom (zajedno

sa Ljubom Dimićem) I-II, Beograd 1996, Nikola Pašić i hrvatsko pitanje, Beograd 1995, Nikola Pašić, Sloga Srbo-Hrvata, Beograd 1995.

[8] Ljubodrag Dimić (1956, Beograd), docent na Katedri za Istoriju Jugoslavije od 1993.g. Član Odbora SANU za istoriju XX veka, verno sledeći historiografsku tradiciju Branka Petranovića, Dimić je objavio niz radova koji su obeležili poslednju deceniju u srpskoj historiografiji: *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji*. Prilozi za ..... sa Nikolom Žutićem), Beograd 1992, *Istoriografija pod nadzorom*, I-II, (zajedno sa Đorđom Stanković .....*Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, I-III, Beograd 1996-7, 2Srpski ....., Književnost 9-10, 1993, str. 858-903.

[9] Mira Radojević (159, Novi Karlovci) radila je u Institutu za savremenu istoriju od 1985.g. do 1996. g. kada je prešla na Odeljenje za istoriju, katedra Istorija Jugoslavije, Filozofskog fakulteta u Beogradu, Najznačajniji radovi: *Udružena opozicija 1935-1939*, Beograd 1994, *Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije*, Istorija XX veka, I, 1994, str. 7-41.

[10] Institut za savremenu istoriju je formiran februara 1969.g. i ostvario je impozantne naučne rezultate: objavljeno je preko 100 istoriskih monografija (do 1997.g.), 26 zbornika članaka i studija, preko 100 knjiga istoriske građe, 24 bibliografije i hronologije. Pored toga, izašlo je 15 brojeva zbornika radova saradnika Instituta u *Istoriji XX veka*, od 1983.g. *Istorija 20- veka* dobija novu koncepciju i izlazi dva puta godišnje. Direktor Instituta od 1982.g. do decembra 1999.g. bio je Petar Kačavenda, u Institutu rade: Miroljub Vasić, Smiljana Đurović, Branislav Gligorijević, Nikola Popović, Momčilo Zečević, Đorđe Borozan, Predrag Marković, Momčilo Pavlović, Dragan Bogetić, Đoko Tripković, Ubavka Ostojić-Fejić, Milan Koljanin, Bojan Dimitrijević, Kosta Nikolić, Ranka Gašić, itd.

[11] Petar Kačavenda (1932, Kupinovo) ceo svoj radni vek je proveo u Institutu za savremenu istoriju, poslednjih 18 godina kao direktor. najznačajniji radovi objavljeni tokom protekle decenije: *Nemci u Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 1991, *Zločini nemačke okupacione vojske i folksdojčera nad Srbima u Banatu*, Beograd 1994.

[12] Milorad Ekmečić (1928, Prebilovci), od 1992.g. kada je napustio Sarajevo do penzionisanja radio je kao redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Naučni radovi Milorada Ekmečića su obeležili poslednje decenije dvadesetog veka srpske historiografije, naročito dvotoma sinteza *Stvaranje Jugoslavij u Beogradu 1989.g. ....*

[13] Zbornik BiH, Beograd 1995.

[14]

[15] Milan Bulajić, Zbornik o radu Državne komisije za ratne zločine i zločine genocida (od 20. marta 1992. g. do 23. jula 1993.g.) Beograd 1995, Vladimir Lukić, Vitimir Popović, Dokumenti Dejton - Pariz, Banja Luka 1996, Ilija Simić, IX izveštaj Savezne vlade o ratnim zločinima na području prethodne Jugoslavije, Beograd 1998.

[16] Citirani delovi su preuzeti iz predgovora trećem izdanju Ustanka u Bosni, i ispod predgovora se nalazi datum 9. januar 1996. u Beogradu. Godinu dana kasnije se objavljuje zbornik radova *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, sa predgovorom napisanim 15. aprila 1995. g.

[17] M. Ekmečić, *Radovi iz istorije BiH 19. veka*, Beograd 1997, str. 9.

[18] Zdravko Antonić, Čubrilović 1914.g. i kasnije, Beograd 1999, Antonić je u prethodnom periodu objavio niz radova: rodoljub Čolaković u svetlu svog Dnevnika, Beograd, 1991, Ivo Andrić u Dnevniku Rodoljuba Čolakovića, Beograd 1992. , Pogledi Vase Čubrilovića na srpsku istoriju XIX i XX veka, Beograd 1992, zbornik tekstova Vase Čubrilovića, koji je nastao kao rezultat naučne saradnje preminulog akademika i Antonića koji je kao bliski saradnik Čubrilovića imao kompletan uvid u njegova rukopisnu zaostavštinu. *Zapisi Pere. Đukanovića - Ustanak na Drini*, Beograd 1994, *Zločini nad Srbima i Jevrejina u istočnoj Bosni 1941-44. godine*, Balkanološki

institut SANU, Beograd 1993, Srpski pisci i o BiH naučnici, Beograd 1995.

[19] Kratak pregled srpske medievistike 1990-95 je dao Siniša Mišić u JIČ, 1-2, Beograd 1996, str. 189-192.

[20] Andrija Veselinović, Granica između Srbije i Bosne u 15. veku, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, U svom radu Veselinović navodi da je izabrao upravo tu temu iz dva razloga: izuzetne dinamičnosti i dramatičnih promena koje su se događale sa granicom i "manipulacija u osnovi pogrešnom tvrdnjom da je granica između Istoka i Zapada, Srbije i Bosne, pravoslavlja i katoličanstva bila upravo na Drini., str. 87-100.

[21] Đuro Tošić, Srednjovekovni život u trebinjskoj oblasti (Feudalna sredina na primeru jedne regije), Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, str. 77-85. Pored ovog rada Tošić je objavio i Stočarstvo u srednjevekovnoj trebinjskoj oblasti, IG, 1-2, Beograd 1995, 37-50, Dve povelje bosanskog kralja Stjepana Dabiše, IČ 39, Beograd 1992, 5-25, Dvije bosanske povelje iz 15. veka, IČ 40-41, Beograd 1994, 19-42.

[22] Dušanka Dinić-Knežević, Stanovništvo iz bosanske države u Dubrovniku u srednjem veku, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995., str. 159-169. "To je uglavnom bilo srpsko stanovništvo koje je u Dubrovniku potpuno preovladalo nad ostalim. No za ondašnji Dubrovnik to nije imalo neki poseban značaj, jer je tu bila važna verska, a ne etnička pripadnost, pa su svi koji bi se tamo nastanili morali da pređu u katoličku vezu."

[23] Ruža Čuk, Dubrovačke građanske porodice poreklom iz srednjovekovne bosanske države, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, str. 171-182.

[24] Bogumil Hrabak, Poljoprivreda Bosne i Hercegovine 1463-1700. godine, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, str. 183-200.

[25] Toma Popović, Struktura turskog grada-čaršija i mahale, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 81-86.

[26] Slavko Gavrilović, Deportacije, raseljavanje i seobe Srba u vreme otomanske vlasti od XV do početka XIX veka, 219-120, Migracije Srba iz bosanskog pašaluka u Gornju Krjainu (od druge polovine XV do kraja XVIII veka), u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 201-213.

[27] S. Gavrilović, Deportacije, raseljavanje i seoba Srba u vreme otomanske vlasti od XV do početka XIX veka, Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek), Beograd 1996, str. 237.

[28]

[29] Olga Zirojević, O socijalnoj mobilnosti u Osmanskom carstvu, Islam, Balkan i velike sile (XIV-XXvek), Beograd 1996, 87-92.

[30] Dušan Drljača, Kolonizacija stranog življa u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na doseljavanje Poljaka, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 213-224. Tomislav Kraljačić, Kalajev režim u BiH, 1882-1903, Sarajevo, 1987.

[31] Miodrag Petrović, Pomen Bogumila - Rabuna u Zakonopravilu Svetog Save i "Crkva bosanska" u: bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 263-285.

[32] Sima Ćirković, Istorija srednjevekovne bosne, Beograd 1964, Bosanska crkva u državi bosanskoj, Prilozi za istoriju BiH, Sarajevo 1987, str. 191-259.

[33] Ema Miljković, Muslimanstvo i bogumilstvo u historiografiji, "bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena", Beograd 1995, 285-297.

[34] "Tvrdnja o bogumilskom poreklu muslimana, koja se već duboko ukorenila u historiografiji, izrečena je olako i bez navođenja činjenica, što obavezuje buduće istraživače da nađu dokaze kako bi je potvrdili ili osporili. Prema dosada pristupačnim izvorima postoje samo dokazi koji tu temu

osporavaju, a nema ni jedne činjenice koja govori njoj u prilog, E. Miljković, Muslimanstvo i bogumilstvo u historiografiji, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, str. 290-291.

[35] Dušan Sindik, Nagoveštaji islamizacije bosne, Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek), Beograd 1996, 159-164.

[36] Srbija i bosanskohercegovačko pitanje početkom XX veka, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 335-367, Mihajlo Vojvodić je rad, Srbija, srpsko pitanje i Turska krajem 19. i početkom 20. veka, Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek), Beograd 1996, 373, posvetio određenim aspektima srpske politike prema pokretima za autonomiju u Bosni i Hercegovini.

[37] Zdravko Antonić, Jovan Cvijić o aneksiji BiH i srpskom problemu, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 367-377.

[38] Milenko Pekić, Zadarski "srpski list" o Bosni i Hercegovini 1880. godine, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 377-395.

[39] Nenad Urić, Javno mnjenje u Srbiji o austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini (1878-1889), "Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena", Beograd 1995, 395-407.

[40] Novica Rakočević, Javno mnjenje u Crnoj Gori u ustavnom periodu od 1905.g. o prilikama u Bosni i Hercegovini, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 349-355.

[41] Većina tih radova, odnosi se na radove inostranih istraživača posvećenih BiH, prožeta je savremenim političkim pretstavama i tendencijama, pa umesto da teže racionalnoj i objektivnoj analizi istoriskog materijala, oni, često, unose veću pometnju u inače složen splet zbivanja u BiH, "na žalost ova konstatacija Slavenka Terzića se može primeniti u odgovarajući broj radova iz korpusa srpske historiografije poslednje decenije 20. veka. Slavenko Terzić, Projekat "Austrougarskog Balkana" u Bosni i Hercegovini, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 407-425.

[42] Dušan Berić, *Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 317-331.

[43] Dušan Bataković, Bosna i Hercegovina, sistem saveza, u: Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 355.

[44] Dragoljub Živojinović, BiH u ratnim ciljevima Velike Britanije 1914-1918, u: bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 425-437.

[45] Đorđe Mikić, Politika muslimana Bosne i Hercegovine u Prvom svetskom ratu (1914-1918), Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek), Beograd 1996, 409.

[46] Branislav Gligorijevi, Između pravoslavlja i katoličanstva, - Islam u Jugoslaviji 1918-1941, Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek), Beograd 1996, 443.

[47] Smiljana Đurić, Srpska centralna banka, d.d. u Sarajevu, Istorija 20. veka, str. 33-47.

[48] Mira Radojević, Sporazum Cvetković-Maček i Bosna i Hercegovina, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 123-135, pored ovog rada M. Radojević je objavila i BiH u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918-1941. godine, Istorija 20. veka, br. 1.1994.

[49] Milan Gaković, Savez zemljoradnika (Zemljoradnička stranka) i sporazum Cvetković-Maček, Zbornik za istoriju BiH, Beograd 1997, 275-295.

[50] Milorad Ekmečić o Istraživanju istorije Bosna i Hercegovina danas, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 11-30.

[51] Vladimir Stojančević, Istoriska etnografija Bosne u XIX veku do okupacije Bosne 1878.g., Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 101-109.

[52] Milena Spasovski, Osnovne odlike demografskog razvitka Bosne i Hercegovine od 1918 do 1991.g., Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995, 225-245.

[53] Pored radova pomenutih u tekstu u izlozima beogradskih knjižara se svakodnevno pojavljuju publikacije koje imaju pretenzije da se bave istorijom i istorijskim sadržajima. Ovde ću navesti samo nekoliko, s obzirom da je upravo ovakva vrsta publikacija ubedljivo najbrojnija: Tanasković Darko, *U dijalogu sa islamom*, G. Milanovac 1992, Borozan Borivoje, Dolina Neretve 1914-1918, Niš 1992, Radovan Karadžić, Rat u Bosni, Pale 1993, Nikola Marinović, Stories from Hell, Beograd 1993, Miroljub Jević, Od islamske deklaracije do verskog rata u Bosni, Beograd 1993. Slobodan Mileusnić, Duhovni genocid, Beograd 1993, Brđanin Branko, Duhovni genocid nad srpskim narodom, Pale 1994.

http://iis.unsa.ba/prilozi/29/29_maja_miljkovic.htm